

9

EL FLORIMENT DE LA GINECOLOGIA A CATALUNYA

L'obra de Miquel A. Fargas

DR. J. C. ALONSO DUAT *

FARGAS és un exemple clar de l'home que es féu a ell mateix. Li tocà viure en una època de grans canvis en el món mèdic i en els aspectes culturals i espirituals de Catalunya, i on l'optimisme marcà als seus principals homes. No fou un descobridor o un creador nat, sinó que sabé recollir els avenços científics del seu temps, els divulgà i transmeté als seus deixebles. El seu gran mèrit fou el d'introduir, imposar i desenvolupar una sèrie de tècniques, coneixements i una especialitat. Fou un autodidacte, però un cop tingué moldejades i madurades les seves idees, s'obrí i les comunicà als altres, esforçant-se en un treball conjunt.^{1, 2, 16}

Al llarg de la seva vida assistí a 21 congressos. Aquesta activitat demostra la importància que Fargas donava a poder conèixer i saber més, i a exposar les seves experiències per donar-se a conèixer arreu del món.

L'aparició de nous conceptes en Fisiologia i Microbiologia, de la mà de CLAUDE BERNARD, PASTEUR i LISTER; la pèrdua de les colònies d'ultramar i el naixement del fenomen català influïren sobre FARGAS d'una manera decisiva. Amb el Dr. SALVADOR CARDENAL impulsaren la cirurgia abdominal. Se'l pot considerar el pare de la Ginecologia espanyola. Destacà per les seves grans aportacions i fou el millor portaveu a nombrosos congressos.

Fou membre i president de la Real Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona, així com de l'Academia de Ciencias Médicas, on realitzà una tasca molt important. Brillà per la seva gran activitat política i assolí un elevat prestigi social.

Si haguéssim de resumir la seva manera de ser hauríem d'utilitzar les mateixes paraules del seu deixeble i amic VÍCTOR CONILL MONTOBBIO, que considerà la ponderació com la millor virtut per definir-lo.

El seu amic SALVADOR CARDENAL, que llegí la necrologia del Dr. FARGAS a la Real Academia, indicà el bon sentit com a directriu de la seva vida i activitat. Així, amb les frases de «FARGAS o la ponderació», o bé «FARGAS o el bon sentit»,

* Extractat de la Tesi Doctoral: *Miguel A. Fargas Roca, vida y obra de un ginecólogo*. Barcelona, 1968.

ens podem fer una idea de la personalitat d'aquell que encimbellà la Ginecologia al nostre país.³

FARGAS, L'HOME

FARGAS nasqué a Castelltersol, al si d'una benestant casa d'aspecte senyorial situada en una petita placeta de la vila. Allí vivia el senyor FRANCESC FARGAS GALLÉS, típic pagès terratinent, «pellaire», que al 1855 contragué matrimoni amb la senyora FRANCESCA ROCA. En plena febre industrial, el senyor Francisco instal·là al vestibul de casa seva un teler manual, que manipulava amb la seva esposa i del que n'obtenia apreciables tovalloles. Els ingressos aconseguits de les vendes periòdiques a Barcelona, ampliaven una economia familiar ja de per sí suficient. Aquests viatges, i el seu especial caràcter, li guanyaren sòlides amistats a la capital, que més tard li serien de gran utilitat.

Del matrimoni nasqueren dos fills. Ramón, «l'hereu», i el 4 de desembre de 1858, Miguel Arcángel. (No el 8 de desembre com citen tots els textos, data en que fou batejat, i tampoc Miguel Ángel com s'ha repetit i copiat perquè les seves obres anaven firmades amb el nom de Miguel A.).

En aquells temps, i fins fa no gaire, era costum molt arrelat a Catalunya que el fill segon, anomenat «cabaler» a les famílies amb recursos, havia de seguir carrera, ja que el primogènit i hereu era qui havia de mantenir, conservar i beneficiar-se de les propietats paternes. Aquests «cabalers» ingressaven en gran proporció al seminari, ja per comoditat, ja per tradició i, en alguns casos, per vocació autèntica. Malgrat tot, podem creure que el seguir una carrera, i no precisament la sacerdotal, fou una veritable vocació del jove Miguel.

La seva vocació per l'estudi va ser de seguida advertida pel seu pare, que l'inscrigué junt amb el seu germà Ramón a les Escuelas Pias de Moyá, on cursà la primera i segona ensenyaça. Tindria deu anys (1868) quan FARGAS ingressà als «Escolapios».

Sabem poc de la seva infantesa i primers anys de joventut. Mai li agradà a FARGAS parla d'aquests temes. Diu el doctor Salvat, gendre del senyor Miguel i ajudant seu en infinitat d'ocasions:⁴

«En aquellos años en que las comunicaciones con la ciudad eran difíciles, al contrario de lo que los ciudadanos creían, la juventud procedente del campo constituía como una savia renovadora para la población de la capital. Y ello en todos los conceptos; tanto física como intelectual o socialmente. Aquellos que desde niños habían tenido como maestra a la naturaleza, que han presenciado, vivido y combatido las inclemencias del tiempo, que se han maravillado viendo parir a una vaca, como la cosa más normal y sorprendente a la vez, sin ojos maliciosos que lo envilezcan, saben más y mejor y se sienten más fuertes y valientes que los hijos de la capital, faltos de sol y de aire, y amenazados de continuo por horribles luchas creadas por el hombre y encerrados dentro de unas murallas sin protección y sin concepto real de la vida.»

La Facultat estava instal·lada al carrer del Carme, en el petit i històric edifici en el que avui resideix la Real Academia de Medicina, al costat de l'Hospital de la Santa Creu i davant de l'edifici anomenat de la Convalescència que avui està destinat a Biblioteca de Catalunya y Escuelas Especiales.

El concepte d'Hospital que es tenia llavors era completament diferent del d'ara. Se'l considerava com un simple reducte on anaven a refurigar-se els malalts sense recursos, sense família, sense assistència i pràcticament desnonats o sense esperances de curació. No només a l'alta societat, també a les classes més modestes els desagradava i consideraven una desgràcia haver-hi de recórrer.

Pel que fa a l'ensenyança, les lliçons clíniques tenien lloc a l'Hospital, que depenia d'una Junta estranya al claustre, i encarregada de dotar de llits a la Facultat. Les discrepàncies entre la Junta i els professors eren tan freqüents, que a la pràctica existia una quasi permanent oposició en perjudici de l'ensenyança. La majoria del claustre, format per un reduït nombre de catedràtics a vegades superior al d'alumnes, carregava amb l'educació mèdica de successives generacions. Malgrat sotmetre'ls a una revisió mèdica governativa al complir 70 anys, l'informe confirmava indefectiblement una aptitud que no sempre coincidia amb la realitat.

FIG. 22. FARGAS estudiant.

Les poques classes, la manca d'obres de text, l'escassetat i repetició dels casos clínics, la poca valoració d'anàlisis i exploracions complementàries, la falta de pràctica d'autòpsies, etc., feien que la dada de més valor fos «l'ull clínic». I no era estrany que les freqüents consultes entre diferents metges es traduïssin en «tants metges, tants diagnòstics».

En aquestes condicions MIQUEL FARGAS I ROCA decidí estudiar medicina i es matriculà en el curs d'ampliació. No és estrany que el primer contacte amb la ciutat fos decebedor. Els seus primers companys, acostumats a la vida en societat, seductors i ben vestits, l'enlluernaren i acomplexaren (fig. 22).

És per això que durant les vacances de Nadal en què FARGAS tornà a Castellterçol, comunicà als seus pares la decisió de renunciar a seguir estudiant, perquè ell mai arribaria a ser com els altres companys. El seu pare, que el coneixia bé, li contestà que acabés el curs i després ja es veuria. FARGAS obeí; estudià amb tenacitat i comprovà, amb gran sorpresa, com els seus excel·lents anaven deixant

enrera als altres companys. Això li donà la força suficient per continuar endavant i obtenir les millors notes.

Si podem assenyalar l'any 1877 com a data d'inici del gir total de la ginecologia, la vocació de FARGAS cap a aquesta especialitat no començà fins molt més tard. Ja d'estudiant i abans de llicenciar-se, començaren a aparèixer amb la seva firma una sèrie de treballs especialment d'investigació fisiològica i mèdica. Hi ha diversos motius que expliquen aquesta primera inclinació. D'una banda, la figura de CLAUDIO BERNARD (1813-1878) surava encara en l'ambient de la investigació i avenç fonamental fisiològic del moment, com punt d'atracció d'esperits inquietos com el de FARGAS, en un terreny poc desenvolupat fins no feia gaire. Des d'un altre punt de vista no és difícil comprendre que el jove estudiant de medicina, veïés en la Fisiologia el pedestal en el què es sostenia tota la clínica mèdica i quirúrgica. Si a tot això afegim l'anatomia macro i microscòpica, com a l'altre puntal bàsic del treball mèdic, no tardarem en descobrir quina seria la següent afecció del jove FARGAS.

D'aquesta època són els seus *Cisticercos en el Conejo* (1878), *Contribución al estudio de la acción fisiológica del café*, *Acción fisiológica del alcohol*, *El nuevo aparato para la transfusión de sangre del doctor Coll y Pujol* (1879), *Hermafroditismo*, *Digestiones artificiales*, la traducció dels *Nuevos elementos de Patología y Clínicas Médicas de Laveran y Teissier* (aquest, junt amb el doctor Formiguera i Álvaro Esquerdo) (1880). *Reumatismo infantil*, *Revista crítica de fisiología experimental*, *Contribución al estudio de la Tetania*, *Declaración sobre un caso de envenenamiento por acetato de plomo* (ja al 1881, últim any de carrera).

Al 1881, FARGAS acabà la carrera amb excel·lent i premi extraordinari en totes les assignatures. Tenia 22 anys i havia pogut eludir el servei militar, no obligatori en aquells moments.

Dos anys més tard (1883), i afeccionat ara a la Anatomia, aconseguí sense dificultat i per oposició, la plaça de Director de Museos Anatómicos de la Facultat de Medicina de Barcelona i publicà un llibre sobre la *Anatomía de los Centros Nerviosos*, especialment macroscòpica, comentat amb grans elogis pel gran DUVAL, malgrat els errors mèdics propis del moment en que es publicà.

Ja amb anterioritat, un any després d'acabar la carrera, bon coneixidor de la literatura francesa (en aquells anys França podia considerar-se quasi la meca de la medicina i de la cirurgia espanyola doncs Alemanya quedava massa lluny), s'havia llençat a practicar la seva primera laparotomia per quist d'ovari. La operació tingué lloc en un pis del barri antic de Barcelona, en una habitació mal preparada. FARGAS fou el pioner de la cirurgia ginecològica espanyola. Coneixia perfectament l'obra de Lister i l'aplicà al màxim. Es conserva encara avui una reproducció a l'oli d'aquesta intervenció. Es tracta d'una pintura de gran valor històric que permet comparar l'enorme distància que existeix entre aquella intervenció i la cirurgia del segle XX. En aquesta es pot veure al doctor ESTRANY atent a l'anestèsia amb èter i cloroform per evitar o preveure un colapse que en molts casos estava condicionat a la rapidesa del cirurgià, en concluir l'acte operatori. Això és el que diu el doctor CARDENAL:

«Cuando allá por el año 1882 acababa yo de lanzarme, después de algunos años de laborioso ejercicio de la Cirugía general, a la práctica de la gran cirugía abdominal y abrigaba, aunque con un número corto de laparotomías, cierta ilusión de ser el cirujano que había practicado entre nosotros el mayor número de

ellas y casi el único que llevaba a feliz término dichas operaciones, me dicen un día que un joven colega, acabado de salir de la Escuela de Medicina, donde no había visto prácticamente nada de la gran cirugía ginecológica, acababa de inaugurar su carrera lanzándose a practicar una ovariectomía; y aún no repuesto del estupor de la sorpresa, sin saber todavía si calificar de audacia inconsciente o de manifestación legítima del conocimiento del propio valer al acto del joven rival, se repite el ensayo una y dos y más veces, con el mismo éxito que la primera. Yo no conocía a M. FARGAS por aquellas fechas; pero gran entusiasta y apreciador de todas las positivas energías, pronto le juzgué sin verle, y el análisis verificado después de su valer, me ha confirmado plenamente en mis primeros juicios.⁵

En les seves lliçons de clínica quirúrgica, MADRAZO dóna un encertat testimoni de l'estat de la cirurgia a Barcelona, a Santander, i en general a l'Espanya d'aquells dies.⁶

Pes aquesta i d'altres circumstàncies es comprén que Fargas fos ràpidament conegut pel públic i sobretot per la classe mèdica de Barcelona.

Al juny de 1883, realitza la primera histerectomia, per mioma intrauterí, i a l'octubre de 1884 la primera histerectomia per via abdominal. 1884 és una data important a la vida de'n FARGAS. En un pis del carrer Hospital crea la que serà la seva primera clínica privada en unió d'un amic uròleg, el doctor FORMIGUERA.

Passà d'un primitiu pis amb tres o quatre llits, a una clínica ben dotada amb més de 25 habitacions, assistides primer per un equip de monges italianes, i més tard franceses. D'aquelles condicions en què FARGAS realitzà la seva primera ovariectomia feia només dos anys, referents a la neteja, protecció del camp operatiu, de l'operador i ajudants, passà ràpidament a l'antisèpsia i després a l'asèpsia (fig. 23 i 24).

FIG. 23. La cirurgia heroica de la Clínica del Dr. FARGAS del carrer Hospital. Sense guants, sense gorro ni masquereta, i amb un públic familiar i atent. Al fons la sogra de Don Miquel, administradora del Centre.

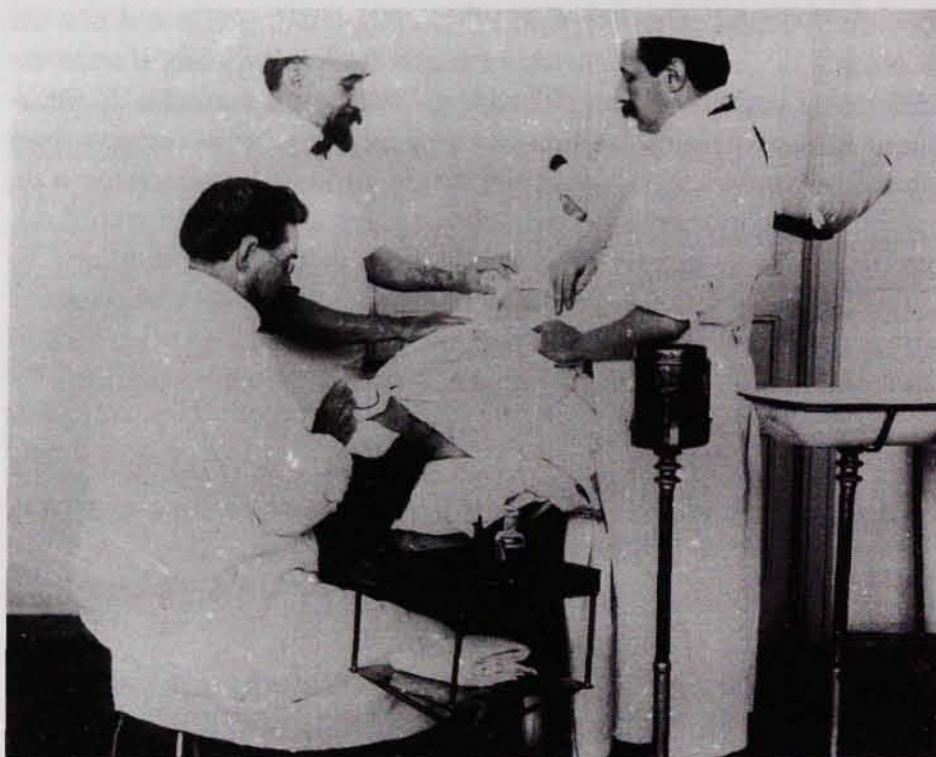

FIG. 24. Don Miquel fent una operació per via vaginal.

Els avenços bacteriològics que inicià PASTEUR a França (1882-1895), contemporani de FARGAS y de LISTER (1827-1912) a Anglaterra amb l'asèpsia, permeteren a la cirurgia sorprenents progressos, tot i ser encara vacil·lants. Les errades d'asèpsia eren mortals si els microbis introduïts eren virulents; el *nolli me tangere* del peritoneu, punt clau, fou vençut poc a poc amb una ginecologia que fins llavors s'havia acontentat amb la regió vulvovaginal i la ginecologia de l'espèculum.

La nova cirurgia il·lusionà al jove FARGAS. Estudià a fons tota novetat quirúrgica i s'autoformà ell mateix, ja que només podia obtenir una petita ajuda d'en CARDENAL, d'ÁLVARO ESQUERDO i d'en MORALES. D'en CARDENAL, perquè amb motiu del seu viatge a Anglaterra introduí el listerisme a Barcelona, i les pràctiques amb sublimat i àcid fènic. I d'en MORALES, més conegut per «Pazta», per les seves aplicacions de pasta antisèptica sobre les ferides. ÁLVARO ESQUERDO es trobava en les mateixes condicions que en FARGAS.

La seva base anatomofisiològica i els seus avenços en cirurgia, expliquen que al 1885 tingués en el seu haver una de les primeres gastroenterostomies realitzades a Espanya, a l'Hospital del Sagrado Corazón.

Aquest mateix any contreia matrimoni amb la senyora Carolina Raymat, filla d'uns terratinents de Lleida. Del matrimoni nasqueren set fills: Carolina, Mercedes, Montserrat, María, dues filles mortes al poc de néixer i un únic baró, el quart, a la llarga també metge: MIGUEL FARGAS Y RAYMAT, que sobrevisqué pocs anys al seu pare i revisà i actualitzà la tercera edició del *Tratado de Ginecología*.

FARGAS vivia llavors en un pis del carrer Consejo de Ciento, entre les que ara són Balmes i Rambla de Catalunya; just al costat del que més tard seria la seva important clínica de dones. Començà l'etapa patriarcal que s'establiria definitivament amb l'obtenció de la càtedra.

Al 1886 apareix la seva primera publicació de l'especialitat. La «Primera serie de 10 ovariectomías», és la primera monografia ginecològica que publicà FARGAS.⁷

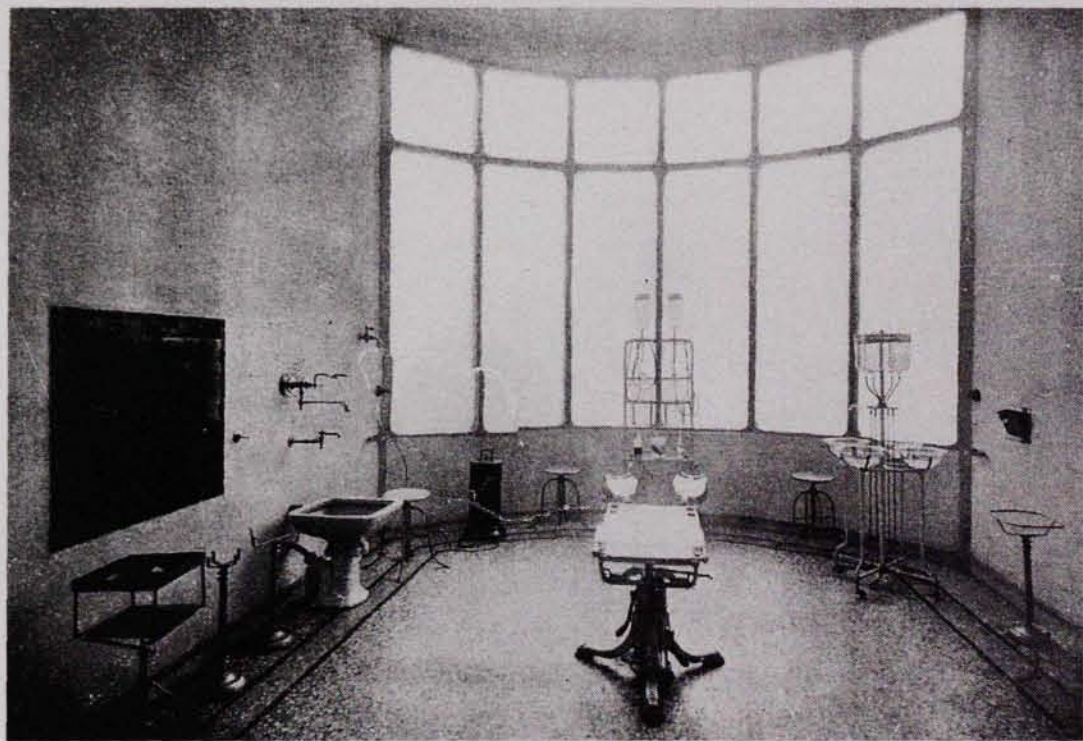
FIG. 25. JOAN RULL I XURIACH.

A Espanya aquest tipus d'intervenció tingué una progressió molt lenta, fins que FARGAS la normalitzà obtenint resultats brillants. Les indicacions d'una laparotomia ginecològica eren tres: la neoplàsia d'ovari, es feia ovariectomia; les neoplàsies uterines no malignes, es realitzava miomectomia o bé hysterotomia, i anexos uterins ovàrics i trompes malalts, amb o sense lesió anatòmica però no neoplàsica, es feia una ooforectomia o castració.

A Espanya es necessitaren 20 anys per tenir 50 ovariectomies, es salvaren 23 pacients i hagué una mortalitat del 54%; a més, foren practicades per vint cirurgians diferents i a diversos llocs del país. A d'altres països les xifres d'ovariectomies foren molt més elevades i en un temps menor, com és el cas d'Alemanya, Itàlia, Bèlgica i Suïssa. Fins i tot en aquests dos últims països, la primera ovariectomia es realitzà més tard que a Espanya. Aquest fet féu reflexionar la classe mèdica del país i s'intentà donar algunes explicacions. Es parlà dels mals resultats obtinguts a l'inici d'aquestes operacions, cosa que va condicionar una actitud conservadora davant d'aquests processos. Es dubtà de la capacitat dels cirurgians espanyols, i s'arribà a dir que aquesta patologia era poc freqüent al nostre país.

FARGAS reflexionà sobre aquesta no generalització de l'ovariectomia a Espanya. Indicà que la manca d'Hospitals especials on es pogués atendre convenientment aquestes dones, a diferència d'altres països, era un gran inconvenient. Lamentà la conducta pròpia dels metges de l'època que seguien doctrines tradicionals. Mencionà les nombroses errades de diagnòstic en casos que passaven inadvertits a conseqüència de la manca d'escoles ginecològiques.

Poc temps després, perd a un dels seus més fervents amics i col·laboradors, SANTIAGO DE RULL Y ARTÓS. Fill del seu antecessor en la càtedra, RULL Y XU-

a)

b)

FIG. 26. a) Sala d'operacions de la Clínica Fargas. b) Laboratori d'esterilització de la Clínica Fargas.

RIACH (fig. 25), que amb ROBERT, LETAMENDI, COLL i d'altres havia format en el reduït grup dels seus professors. La mort de Santiago l'afectà profundament i es volgué encarregar personalment de la sessió necrològica que se li dedicà a l'Academia y Laboratorio de Ciencias Médicas.

En l'àmbit nacional i internacional, FARGAS rebé el seu bateig de foc amb el Congreso de Ciencias Médicas, celebrat amb motiu de l'exposició Universal de Barcelona, de 1888.

Tambén en aquesta època i en el terreny mèdic, al 1887 ingressà SANTIAGO RAMÓN Y CAJAL al claustre de la Facultat de Barcelona com a professor d'Histologia. En aquesta ciutat i a l'edat de trenta cinc anys, inicià amb serietat la tasca

que el consolidaria en la seva posició com a investigador. Així, al 1888, mentre es desenvolupava el Congreso de Ciencias Médicas al que no assistí, modificava el mètode de coloració de Golgi, i presentava els seus estudis en teixit nerviós d'embrió de pollastre un any més tard, a la Societat Anatòmica Alemanya, a la Universitat de Berlín.

El «Congreso de Ciencias Médicas» de l'Exposició Universal, significà per Fargas un pas decisiu dins la mundologia mèdica. Del Congreso són les seves comunicacions sobre «Antisepsia Obstétrica y el Lavado del Peritoneo», junt amb altres dues, així com diverses i freqüents intervencions en les respectives seccions i taules de discussió.

Per aquestes dates, FARGAS havia començat ja a practicar per primer cop a Barcelona, els primers raspaments uterins per endometritis, el resultat dels quals publicaria quatre anys més tard en un article sobre el raspament de l'úter.

FIG. 27. FARGAS catedràtic i acadèmic.

Cap al 1890, quan ja el pis del carrer Hospital se li féu petit, s'inicia l'etapa d'expansió de l'edifici. La seva sogra fou l'encarregada d'organitzar tota la part no mèdica del local (fig. 26).

Al 1890, segur de sí mateix, FARGAS assisteix al Congrés de Berlín, acompanyat del metge, polític i professor doctor ROBERT, i de l'amic i metge doctor CARDENAL.

Al 1892 aparegué el primer exemplar de l'Anuari de la seva clínica. Ambició, el 27 de juny del mateix any, realitzava la primera laparotomia per embaràs ectòpic efectuada a Espanya, prèviament diagnosticat. Poc després escrigué un llarg i interessant article, suggestiu i personal, sobre l'embaràs extrauterí.

FARGAS s'identificà tant amb les polèmiques que suscitava la cirurgia de miomes, càncer, tumors anexials i tot l'abdominal de l'aparell genital femení, que al 1893 guanyà en renyides oposicions la càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia de Barcelona (fig. 27). Tingué seriosos opositors, com el doctor SOJO, que parado-

Fig. 28. Laboratori de microbiologia de la Clínica Fargas.

xalment més tard obtindria un lloc al claustre en una especialitat completament diferent: l'otorrinolaringologia. Diu FRANCESC TERRADES al respecte:⁸

«En aquella època se explicava un curso teòric i otro de pràctica. ¿Con qué medios? Con siete camas de ginecología en la Sala de Santa Isabel del Hospital de la Santa Cruz y unas pocas más de partos en la de San Ramón. No había dispensario, ni laboratorio ni mesa de exploración y las operaciones había que hacerlas en una sala vetusta, sin luz, que servía para todo, séptico y no séptico. FARGAS se llevó allí su instrumental de la clínica y su equipo (los TERRADES, FÁBREGAS, DORIA, ESTRANY, ARDEVOL, SALVAT, CARBÓ; este último violoncelista notable, «bon vivant», casado con una mujer rica, se encargaba de los partos). Y agrupados todos a su alrededor, porque no había separación entre operador y público, se dedicó a operar y lo hizo con éxito.»

D'aquesta època és també una vaga estudiantil pel reconeixement de les embarassades, que per una moral mal entesa negava l'Administració de l'Hospital. S'organitzà una espècie de marxa que fou dissolta per l'Orden Públic als voltants de la Catedral. Dos dies després els diaris locals publicaven que una manifestació d'estudiants de tipus polític es dirigí al Palau del Bisbe i l'apedregà amb ossos de cadàvers. El fet és que provocà una reunió d'autoritats amb el Catedràtic, reglamentant-se des de llavors els esmentats reconeixements.

Però FARGAS era tenaç en la consecució dels seus fins. Mancat de mitjans oficials, posà mà dels propis, ampliant la seva incipient clínica particular, dotant-la d'un laboratori al front del qual col·locà en TERRADES y ARDEVOL. S'hi feren comprovacions bacteriològiques de tot tipus, i el dotà d'una màquina fotogràfica per plasmar els moments operatoris, així com d'un microscopi Zeiss amb cambra fotogràfica «ad hoc» per a les micros d'anatomia patològica (fig. 28).

Don Miguel s'interessà sempre per la microscopia; el que no posseí mai fou un aparell de Raigs X.

A l'Hospital, i per conveni amb el doctor BONET, alternà durant alguns anys les classes de Ginecologia i Obstetrícia. Com a pedagog, diu d'ell TERRADES:⁹

«No era orador grandilocuente, pero era claro, conciso, y metódico, tanto en las lecciones teóricas como en el examen de los enfermos. Las clases empezaban a las ocho de la mañana; ya en el auditorio, ya en la cabecera de la enferma. En este caso empezaba siempre con el interrogatorio directo, ciñendo a la enferma a concretarse en la exposición de su dolencia, antecedentes y estado actual, evitando divagaciones, de tal modo, que al final de él se tenía una orientación diagnóstica. Acto seguido iniciaba la exploración suave y metódica del abdomen, para descubrir y localizar zonas dolorosas, seguida de palpación y percusión para descubrir y localizar la existencia de un tumor, implantación del mismo, completado todo por la exploración vaginal, sola o combinada con la palpación del abdomen. Como el escultor con el cincel va desbastando el bloque de piedra hasta sacar la figura, así para los alumnos salía un diagnóstico que parecía hacerse solo.

Procuraba siempre antes de abrir un vientre dar los mayores detalles de lo que se encontraría, sin dejar al albur de la cómoda expresión «ya veremos lo que hay dentro cuando esté abierto».

A la clínica universitària deixava pel final les intervencions. Primer la classe, després passava visita, i per últim operava si existia programa quirúrgic.

FARGAS utilitzà el seu instrumental i el seu equip per millorar l'ensenyament de la seva matèria a la Universitat. El seu equip format per TERRADES, FÀBREGAS, DORIA, ESTRANY, ARDEVOL, SALVAT i CARBÓ, se'l coneixia, en els mitjans estudiantils, per l'«Escola de Salerno». Amb molta freqüència havien d'anar a la seva clínica a buscar material. Aquestes sortides es coneixien com «els viatges a la Meca». Amb tot això es demostra que FARGAS utilitzà la seva clínica amb l'única finalitat d'impulsar la Ginecologia a un nivell molt més digne.

El 5 de juliol de 1894, ingressà amb tots els honors com Académico Numerario de la Real de Medicina y Cirugía de Barcelona. Tenia trenta sis anys. El seu discurs d'ingrés es titulà *Patogenia y tratamiento de las consecuencias inmediatas de la laparotomía*.¹⁰ En aquest discurs digué unes paraules que defineixen la seva manera de veure i d'actuar: *Si no puedo ofrecer originalidad, podreis ver convicción, y si no expongo doctrinas brillantes, hago aplicación de las mismas*.

D'aquest mateix any és el pròleg del *Tratado de Ginecología* de HART y BARBOUR.

Dels tres anys següents tenim: *Intervención quirúrgica de los miomas uterinos* (1895), *Histerectomía abdominal total en los casos de miomas uterinos* (1896), Sesiones de la Academia, Congresos de Ginebra y Moscú, en representació de la Real Academia de Medicina y Cirugía amb una ponència sobre peritonitis tuberculosa, i al 1897 la presidència de l'Academia y Laboratorio de Ciencias Médicas de Catalunya, càrrec que ocuparia en el bienni 1897-98, per ser novament escollit en l'etapa 1902-1903-1904.

Al 1898 apareixen els apunts de les lliçons de Ginecologia, embrió del futur tractat de FARGAS. I al 1900, assistí al Congrés de París, deixant enrera una Espanya poc avançada.

Al 1903 apareix el *Tratado de Ginecología* de MIGUEL A. FARGAS ROCA en la seva primera edició.¹¹ Obra realment magnífica que crida l'atenció molt especialment pel sabor personal de tot el que s'hi diu. Escriure en aquells temps no-

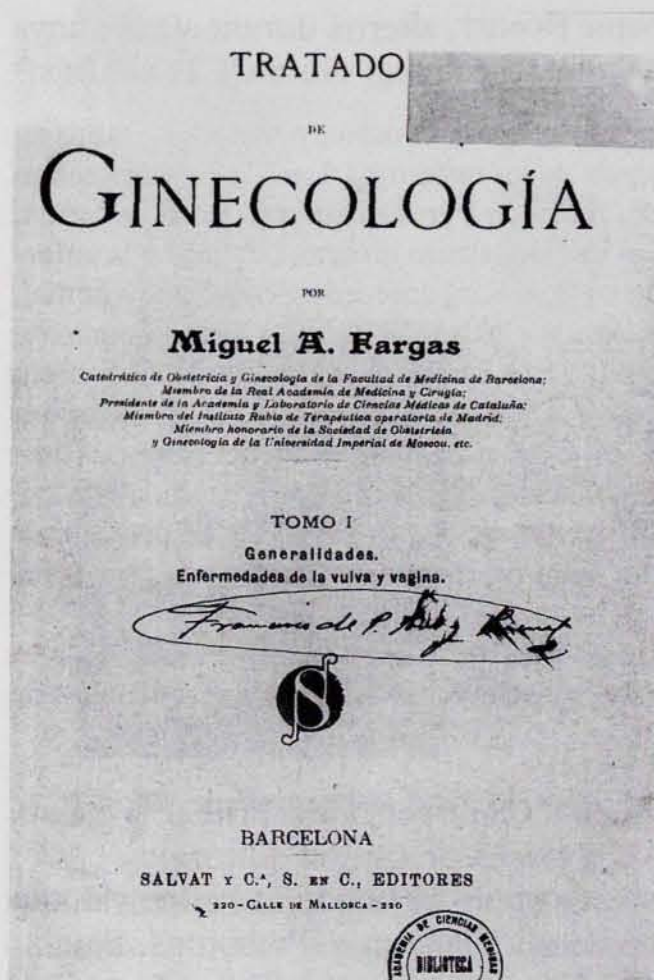

FIG. 29. Primera pàgina del *Tratado de Ginecología* de FARGAS.

més un tractat de Ginecologia, suposava moltes nits de vetlla i haver vist més de 18.000 casos de l'especialitat (fig. 29).

Madrid assisteix aquest any, al colossal desplegament intel·lectual del «Congreso Internacional de Medicina». I mentre CAJAL presideix, FARGAS presenta la seva «Cirugía conservadora de las lesiones axiales».

FARGAS, EL POLÍTIC

Amb el naixement de segle, es fa pública una altra faceta de l'actuació de FARGAS. Junt amb el FARGAS home, el metge, el mestre, apareix FARGAS polític. Com a tal figurà entre els més conspicus regionalistes de Catalunya, malgrat haver pertanyut a la Junta d'adhesions al programa del General Polavieja. No obstant això, FARGAS no fou mai un catalanista d'acció.

Es pot dir que a FARGAS, junt amb FERRER VIDAL, PRAT DE LA RIBA, ROBERT i d'altres, els correspon la fundació de la «Lliga Regionalista», en la què ROBERT ocupà la presidència i el senyor MIGUEL una de les vicepresidències. A la mort de ROBERT, FARGAS ocupà, per breu temps i contra la seva voluntat, la presidència del grup.

Al mateix temps i en aquest any de 1901, fou escollit vicepresident de la Real Academia de Medicina per al bienni 1901-1902.

Al referir-se a la seva vida política, el doctor SALVAT⁴ ens diu:

«Su intenso amor a los suyos, a su pueblo, su amor al prójimo, su adoración a la paz entre los hombres, eran los resortes que movían aquel que descendió del lejano y rústico campo en donde lucían el sol y la verdad».

A la vida de FARGAS, la Mancomunitat representa tota la seva tasca sobre la Institución Maternal Catalana i el Cuerpo Médico de la Casa Provincial de Caridad.

Al 1914 fou escollit Senador del Reino per la Universidad de Barcelona. A la cambra alta, pronuncià importants discursos com el referent a l'epidèmia tífica de 1913 i aquell en què recolzà l'autonomia universitària. («Per l'autonomia universitària», la seva obsessió parlamentària), defensant una rectificació al missatge de la corona. Fou proposat per la Gran Cruz de Alfonso X el Sabio, que no se li arribà a donar, probablement pel seu sentit de política, mal comprès.

Destaca un manifest de la Lliga Regionalista: *El Pensamiento Catalán ante el conflicto europeo*.¹² Conferències dels parlamentaris regionalistes de març, abril i maig de 1915, dirigides a tot el país i firmades per FARGAS, ABADAL Y CALDERO, SOLER Y MARCH MARQUÉS DE ALELLA, FEDERICO RAHOLA i LUÍS SEDÓ, com a Senadores del Reino, RUSINYOL, MARQUÉS DE CAMPS, MANUEL FARGUELL, BERTRÁN Y MUSITU, GARRIGA Y MASSÓ, FERRER VIDAL, FRANCISCO CAMBÓ, PLAJA, BERTRÁN Y SERRA, VENTOSA Y CALVELL, VERDAGUER Y CALLÍS y PEDRO RAHOLA, com a diputats a corts, repudiant l'actitud del Govern central davant el conflicte europeu del catorze.

FARGAS, EL METGE

Al marge de la política, d'aquest temps són els discursos de contestació a la Real Academia, a l'ingrés dels acadèmics doctor M. BATLLES Y BERTRÁN DE LIS i doctor EUSEBIO OLIVER AZNAR; l'elaboració del Prólogo del Tratado de Obstetricia de BUMM, al 1906, i l'assistència al Congrés de Lisboa, al mateix any. Al 1907, els seus col·legues li ofereixen una placa i homenatge amb motiu de la mil·lèsima laparotomia en la què figuren els noms de FORMIGUERA, RULL, ESTRANY, FÁBREGAS, TORRAS Y PASCUAL, CARBÓ, DORIA, TERRADES i BOI GUILLERA. Inaugurà els cursos de la Real Academia i Academia y Laboratorio de Ciencias Médicas, amb sengles discursos sobre *La lucha contra el cáncer de útero* (on esbossa ja el primer intent espanyol de lluita contra el càncer), i Ginecologia artística i científica, respectivament.

Al 1907 es clausurà l'Hospital de la Santa Cruz i se'l traslladà a l'actual Hospital Clínico, nascut vell a jutjar per l'antiguitat dels plànols. Per conveni dels dos catedràtics de l'assignatura, FARGAS es quedà amb la Ginecologia (mai li agradà l'Obstetricia) i BONET amb la Tocologia. Segons ell, la Ginecologia era una especialitat en evolució, mentre que la Tocologia tan sols s'havia perfeccionat en detalls ja que les mateixes maniobres es practicaven des de feia segles. L'edifici disposava ja de 32 llits, un dispensari i una regular sala d'operacions. Tot el personal el formaven un professor auxiliar, el doctor TERRADES, un metge de guàrdia, sis alumnes interns i tres monges (dues a cura de les sales, i una encarregada de la sala d'operacions i l'esterilització).

Retrocedint una mica a la vida de FARGAS, hem de tornar al 1910. Aquest any, FARGAS ascendí a la Presidencia de la Real Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona, i realitzà també la primera cesària a Barcelona.

Però 1910 és recordat també per un trist esdeveniment. El dilluns de Pasqua i a la finca de Posas, li sobrevingué una encefalorragia. En una època en què cada operació era una nova angoixa, seguint matí, tarda i nit el pols, la tempera-

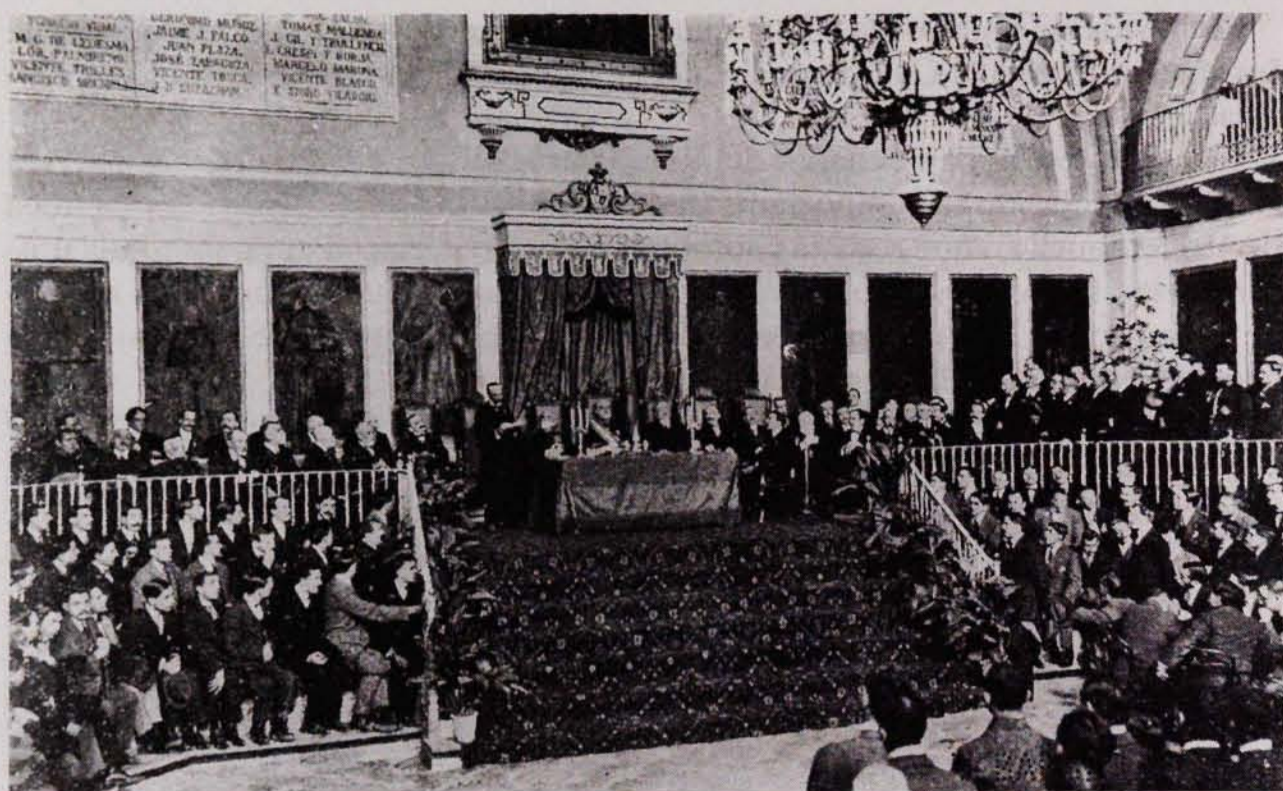

FIG. 30. Congrés de València (1913).

tura i la sudoració i reacció de les malaltes, un estreptococ, d'aquells que en Fargas anomenava extravirulents, causà una víctima en una de les seves més benignes operacions. Després de dos anys de mantenir en blanc l'estadística de mortalitat de la clínica, aquest disgust li provocà un ictus apoplèxic mentre descansava al camp.

Després de veure'l, ESQUERDO I BARRAQUER donaren molt poques esperances a la seva família. Però encara no era la seva hora. Li reaparegué un singlot que ja l'havia torturat a la joventut. Després de l'ictus, i gairebé fins a la seva mort, aquesta molèstia, veritable corea del diafragma, va ser el seu més gran malson (i no una inexistent inseguretats de pols com han pretès alguns).

Confiant en sí mateix, millorà paulatinament. Donant mostres de valor i serenitat, abandonà el llit a les poques setmanes, esperançant en una futura recuperació. Ell mateix improvisà un joc de boles al pati de la finca, amb el què practicava i rehabilitava la força i precisió del seu braç paralític. Instal·là també un billar a la casa de Barcelona per afinar encara més la precisió del moviment dels seus dits. S'arribà a afeccionar a aquest esport. El braç li obeïa, els dits tornaven a tenir vida; caminava bé. I a finals d'aquell mateix any presidí ja el Congreso Nacional de Tuberculosis.

Amb totes les precaucions intentà practicar la primera operació; un Alexander i un raspament, mentre el seu gran amic el doctor CARDENAL, amagat al costat del quiròfan, esperava l'errada que no arribà a produir-se.

La campanya iniciada des d'aquell moment fins a la seva mort fou més intensa que mai. Els seus nombrosos alumnes li remetien els casos més difícils, i la clínica treballava al màxim rendiment. La millor societat de Barcelona passava per les seves mans.

Sembla ser que es deu a ell, i no al BARÓN DE BONET, la pràctica a Barcelona de la primera cesària.

Realment fou BONET qui un dia, en el vell Hospital de la Santa Cruz, havia

FIG. 31. L'esposa i una filla de FARGAS, figuren en aquest grup de senyores en el Congrés de València. L'esposa és la tercera de l'esquerra de la segona fila.

de realitzar l'esmentada operació a una gitana amb pelvis totalment reduïda, i a qui se li havia diagnosticat una evident desproporció pelvi-fetal. Es fixà l'hora per a la intervenció, però sorgiren dificultats amb l'instrumental. En fou responsable i amonestat el doctor SALVAT, aleshores alumne intern. S'hagué d'ajornar la intervenció fins a la tarda, i mentre en BONET es preparava, la gitana parí espontàniament sense més dificultats. El cas següent anà a parar a les mans de FARGAS.

Al 1911 se'l nomenà, pel seu càrrec de president de la Real Academia, membre de la comissió de proveïment d'Agua de Barcelona, per Orden del Governador Civil, i uns mesos després presidí amb tot honor a Madrid el segon Congreso Español de Obstetricia, Ginecología y Pediatría.

En ple apogeu de la Mancomunitat ingressà com a president de la secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans, fundat al 1907.¹³ I aquesta secció, el 14 de febrer de 1911. L'Institut d'Estudis Catalans estava destinat a ser, segons la seva tesi, *La cabdal Corporació científica de Catalunya, que tindrà com funció primordial la investigació superior científica de tots els elements de la cultura catalana*. Ja sota aquest càrrec presidí la inauguració de la Biblioteca de Catalunya, acompanyat de PRAT DE LA RIBA, PICHY PON, diputats i d'altres autoritats. Tant l'Institut com la Biblioteca de Catalunya estaven instal·lats al Palau de la Diputació de Barcelona. A la seva mort, el substituï en el càrrec PRAT DE LA RIBA.

Al 1913 assisteix a un congrés a València, amb una ponència sobre càncer d'úter (fig. 30 i 31). També aquest any assisteix a un congrés a Londres, i presideix el 1er Congreso de Metges de Llengua Catalana, i pronuncia la seva conferència justificativa de l'actuació a la comissió de proveïment d'aigües de Barcelona. Arribem als dos últims anys de la seva vida, els quals, a banda d'una important feina privada, i d'un discurs de contestació a l'acadèmic electe doctor JOSEP M. BARTRINA, dirigeix públicament les seves energies a la realització de la

a)

b)

FIG. 32. Casa de la Rambla de Catalunya on visqué, treballà i morí el Dr. FAR-
GAS. a) Façana i b) Despatx.

no-nata «Institución Maternal Catalana», i a la reorganització del cos mèdic de la casa Provincial de Caridad.¹⁴

Encara que no es demostrí explícitament en cap text, podem afirmar que tota la tasca sanitària del mandat de PRAT DE LA RIBA es troba assessorada en uns casos, directament realitzada en d'altres, per la mà de MIQUEL FARGAS ROCA. No només els unia l'amistat, també ideals i labor professional i administrativa conjunta. Malgrat això, i com acostuma a passar quan de política es tracta, FARGAS preferí quedar relegat a un segon pla d'actuació.

FARGAS fou de nou escollit per una nova etapa i per unanimitat, en la presidència de la Real Academia, al 1914; però potser presagiant que li arribava la fi, renuncià per motius de salut, a favor del senyor VALENTÍ CARULLA.¹⁵

El 22 de febrer de 1916, amb un llarg camí encara per recórrer, i mentre els seus fills preparaven una festa familiar en el seu honor, repetí l'ictus que li atacà uns anys abans, produint una encefalorràgia bulbar fulminant. Allí, al seu propi domicili de la Rambla de Catalunya, morí el pare i creador de la ginecologia espanyola (fig. 32). Nombrosos diaris de l'època publicaren notes necrològiques. Es col·locà un relleu per recordar-lo, a l'actual Facultat de Medicina de Barcelona. També un retrat seu entre els presidents de l'Academia y Laboratorio de Ciencias Mèdicas, i una làpida sobre la façana de la casa de Castellterçol. Només els seus amics, però, l'apreciaren en el seu just valor.

Per atzars del destí, la seva biblioteca completa es troba arxivada a la Facultat de Medicina de València. El seu record i la seva persona, però, romanen vius per nosaltres, encara que es trobin sota la llosa del cementiri nou de Barcelona, on s'hi llegeix:

MIQUEL A. FARGAS ROCA i els seus.

Encara que és probable que els seus no siguin exactament aquells que han deixat transcórrer els cent anys del seu naixement i el cinquentenari de la seva mort, sense la més petita corona de reconeixement a un home i una tasca que mai degueren ser oblidades.

BIBLIOGRAFIA

1. ESTRANY, J. *Els grans mestres. MIQUEL FARGAS I ROCA*. En: La tasca de l'Hospital Clínic. Obra científico social. Barcelona, 1935.
2. CONILL MONTOBIO, V. *MIQUEL FARGAS ROCA*. Archivos Médicos-Biográficos. Doctorado Médico. N.º 1, 1951.
3. CARDENAL, S. *Necrología del Dr. MIGUEL A. FARGAS*. Discurso leído en la Real Academia de Medicina de Barcelona. 1917.
4. SALVAT, M. *Anals de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya*. El Dr. ESTRANY. Any XII, n.º 8. Agosto 1918.
5. CARDENAL, S. *Discurs de contestación al académico electo D. MIGUEL A. FARGAS*. 1894.
6. MADRAZO, I. *Sanatorio Quirúrgico*. Santander. Imp. Blanchard, 1904.
7. FARGAS ROCA, M. A. *Primera serie de diez ovariectomías*. Barcelona, 1886.
8. TERRADES, F. *Anals de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya*. Discurso leído en la sesión necrológica del día 9 de noviembre de 1916. (Feb. 1917).
9. TERRADES, F. *MIGUEL FARGAS*. En: «Homenagem à Escola Ginecológica Obstétrica da Universidade de Barcelona». Separata de Acta Gynecológica et Obstétrica Hispano-Lusitana. 1958.

10. FARGAS, M. A. *Discurs de recepció de la Real Academia de Medicina y Cirugía*. Espasa-Calpe. Tomo XXIII. Enciclopedia Universal Ilustrada.
11. FARGAS ROCA, M. A. *Tratado de Ginecología*. Primera Edición. Ed. Salvat. Barcelona, 1903.
12. LLIGA REGIONALISTA: *El pensamiento catalán*. Conferencia de los parlamentarios regionalistas. Barcelona. Junio de 1915.
13. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *El seus primers 25 anys*. 1935.
14. FARGAS ROCA, M. A. *Discurs inaugural del I Congrés de Metges de Llengua Catalana*. Barcelona, 22 juny 1913.
15. CARRERAS ROCA, M. *Fets assenyalats de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya des de la seva fundació fins a la presidència del Dr. TURRÓ*. Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears. 1970.
16. BROGGI VALLÈS, M. *FARGAS. Su época y su influencia*. Anales de Medicina y Cirugía. N.º 216; año XLV. Barcelona, 1969.

10

EL FLORIMENT DE L'OBSTETRÍCIA A CATALUNYA

L'obra de Joaquim Bonet i Amigó

JOSEP M. BOGUÑÀ I PONSÀ *

Si la gran figura de l'època en el camp de la Ginecologia va ser MIQUEL ARCÀNGEL FARGAS I ROCA, en l'Obstetrícia va destacar en JOAQUIM BONET I AMIGÓ, que més tard seria BARÓ DE BONET. L'Obstetrícia estava reduïda a l'assistència tradicional del part, i va anar incorporant-se mica a mica a l'asèpsia. El BARÓ DE BONET va col·locar l'especialitat a un alt nivell i a més va crear una magnífica Escola. Atesa la seva personalitat i a la gran brillantor que va adquirir amb la seva Càtedra, es llençà al món de la política. Això, tot i resultar benèfic per al govern de la nació, va ser perjudicial per a la seva Facultat.

Les seves aportacions i publicacions no es poden comparar amb les de FARGAS, ja que a conseqüència de la seva activitat política es va dedicar poc a la Càtedra i les seves publicacions van ser més aviat escasses. Aquestes circumstàncies van beneficiar el seu adjunt NUBIOLA que va poder treballar des de molt jove, aprenent del seu mestre no tan sols Obstetrícia, sinó també humanitat i bondat.

Va viure en una època de gran estabilitat social i econòmica, en la qual predominava l'elegància i el bon gust de les classes benestants, s'estilaven les bones maneres de fer i de dir les coses. Es pot considerar el BARÓ DE BONET com a un pròcer, era una persona que reunia la distinció i la dignitat. Per aquest motiu se'l pot definir com un gran senyor que, de manera brillant, va aconseguir desenvolupar l'Obstetrícia a Catalunya.¹

Va estar sotmès a la influència de l'optimisme català que va marcar aquell període; tot i això, mentre FARGAS defensava unes idees autonomistes, BONET tenia un pensament de tipus centralista. Malgrat això, però, va facilitar i va donar suport al desenvolupament de Catalunya, tant des del punt de vista polític com des del cultural i econòmic (fig. 33).

En JOAQUIM BONET I AMIGÓ va néixer a Barcelona, el 7 de juliol de 1852, al núm. 2 del carrer de l'Arc de Sant Vicenç. La seva família era de classe benestant. El seu pare, JOAQUIM BONET I VINYALS, va ser professor de l'Escola Nàutica de Barcelona de la qual va ser a més, director des del 1869 fins el 1872.

* De la Tesi Doctoral: *El floriment de l'Obstetrícia i Ginecologia a Catalunya* (1987).

FIG. 33. JOAQUIM BONET I AMIGÓ.

Als 16 anys va iniciar la carrera de Medicina, als 18 anys va ser alumne intern pensionat per oposició. El 1873 va acabar els seus estudis i el 1874 va obtenir el grau de Doctor, a Madrid, amb la tesi titulada *La importancia de la termometria Clínica*, que va rebre la qualificació d'excel·lent.

El 1874 va guanyar, per oposició, el càrrec de Professor Auxiliar de Clínica Obstètrica. El 1875 va exercir com a professor interí, encarregat de l'assignatura i el 1877 va ser-ne el Catedràtic.

El 1876 es va casar amb una senyora de Costa Rica, Na Jacoba Mestre de Peralta. Va tenir tres fills, un d'ells baró i que es va dedicar a la Tocologia, i dues nenes, una de les quals va ser religiosa, Esclava del Sagrat Cor de Jesús.

El Dr. JOAQUIM BONET I AMIGÓ va viure en una casa situada a l'avinguda de les Corts Catalanes cantonada carrer Balmes, on avui hi ha la seu de l'ICS a Barcelona. Aquesta cantonada, en aquella època, va ser coneguda com «la cantonada de Can Bonet».

El 1913 va tenir un procés bronquític que li va provocar una insuficiència cardíoc-respiratòria que li va produir la mort el 4 de setembre de 1913.²

Si haguéssim de definir la vida i l'obra del BARÓ DE BONET la podríem simplificar com «la història d'un senyor». Tots els seus actes duïen la marca senyorial i de dignitat d'una persona que va brillar en tots els camps on va actuar. Els aspectes més importants de la seva vida els podem classificar en tres. El que fa referència a la seva activitat acadèmica i científica. El seu aspecte humà i social i

finalment cal fer referència a la seva vida política amb els èxits que va obtenir per a Catalunya.

ACTIVITAT ACADÈMICA I CIENTÍFICA

Al BARÓ DE BONET li agradava més l'Obstetrícia que l'operatoria ginecològica, que tenia com a principal protagonista a FARGAS, que com s'ha dit ocupava la Càtedra de Ginecologia. Es pot assegurar, doncs, que BONET va ser l'obstetra de més prestigi en la Catalunya de la seva època, i va presentar un brillant historial des dels començaments.

El 1874, a la seva tesi doctoral titulada *La importancia de la termometría clínica*, va exposar els fonaments i l'aplicació de la medicació de la temperatura corporal. Va indicar que la temperatura es mantenia constant en els estats de salut i que augmentava en els estats morbosos.

Aquell mateix any va ocupar per oposició el càrrec de Professor auxiliar de Clínica Obstètrica, de la qual n'era catedràtic en LLORENÇ VIDAL I AUTÉ. El 1875 va exercir el càrrec de Professor interí encarregat de l'Assignatura, ja que el seu Catedràtic, en NICOLÀS HOMS I PASCUETS, va passar a la Càtedra de Clínica Mèdica, en substitució del Dr. ARMENTER. La interinitat va durar poc temps, ja que en el curs acadèmic del 1877-1878 va guanyar per oposició la Càtedra de Clínica Obstètrica de la Universitat de Barcelona. La va ocupar durant 39 anys, i es va convertir en el catedràtic d'aquesta assignatura que més ha durat en el seu càrrec.³

Va ser un gran tocòleg i un bon pedagog que impartia coneixements i valors humans. En època de vacances reunia aquells alumnes que desitjaven ampliar els seus coneixements entre els quals va destacar el seu deixeble i successor en PERE NUBIOLA I ESPINÓS. La seva producció científica va ser extensa. D'aquest període cal destacar les següents publicacions: *Contribución al estudio de los vómitos del embarazo. Contribución al estudio de la fiebre puerperal, Programa pronóstico de la clínica obstétrica y Fibroencondroma del ovario izquierdo*.²

El 1881 va ser cofundador i codirector de la revista *Gaceta Médica Catalana*. Aquell mateix any va practicar la primera ovariectomia a la seva clínica de la Facultat de Medicina, i va ser la segona que es va realitzar a Barcelona. El 1882 va col·laborar en el *Boletín del Ateneo de Alumnos internos de la Facultad de Medicina* de Barcelona. El 1883 va assistir al Primer Certamen Frenòptic Espanyol, que va tenir lloc en el manicomí de Nueva Belén de Sant Gervasi. Hi van participar també els Doctors GINÉ I PARTAGÀS, RODRÍGUEZ MÉNDEZ, PI, BASSOLS, ARMANGUÉ i AZCARRETA.

El 1885 va ingressar a la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona. El seu discurs de recepció es va titular *l'Antisèpsi puerperal*, i descrivia els avenços de SEMMELWEIS i va indicar que els millors antisèptics per a l'ús obstètric eren l'aigua oxigenada, l'àcid fènic i el biclorur de mercuri. Una de les seves frases va ser: «Con la práctica de la antisepsia rigurosa las epidemias puerperales pasarán a la historia de la especialidad».⁴

El 1888 va col·laborar amb la revista *La Enciclopedia*. Aquell any, i dins les activitats de l'Exposició Universal de Barcelona, va haver-hi el Congrés de Ciències Mèdiques de Barcelona. Va ser-ne president en JOAN RULL I XURIACH; BONET va presidir la secció dedicada a l'Obstetrícia i Ginecologia. Va intervenir-hi

en dues comunicacions: *Estudio de la ley de acomodación aplicada al trabajo de parto* i *Proyecto de reglamento para la asistencia al parto*.

El 1893 va participar en el *Boletín de la Academia de Higiene*. El 1896 va intervenir en una comunicació sobre *Efectos del suero antiestreptocócico de Marmoreek* a la Reial Acadèmia de Medicina. També aquell mateix any va inaugurar el curs de l'Acadèmia, el seu discurs va tractar de la *Práctica ginecológica de antaño y hogaño*. Aquest discurs el va llegir onze anys després del seu ingrés i amb ell va voler mostrar el canvi radical que havia fet l'Obstetrícia gràcies a l'ús de l'anestèsia. Es va mostrar molt conservador en el tractament dels accidents obstètrics. Va ser elegit President, d'aquesta institució, el 1904 i reelegit els anys 1906 y 1908.

Va participar en la creació de l'«Associació de Metges de Barcelona» que va ser l'antecessora del Col·legi de Metges, del qual va ser president l'any 1895. El primer Col·legi estava situat en el primer pis de Can Batlló a la Rambla Catalunya. Els seus primers objectius van ser: la lluita contra l'intrusisme, patents, col·legiació obligatòria i registre de les places vacants al Principat, així com a Cuba i Filipines. El fet de ser partidari de la col·legiació mèdica va proporcionar-li nombroses enemistats i va haver de patir una campanya de desprestigi. No obstant això, el Col·legi va recollir tres-centes signatures de suport al BARÓ DE BONET i li van oferir un banquet homenatge el 1896.¹

El 1897 va participar en el *Boletín Clínico de la casa de la Salud de Ntra. Sra. del Pilar*.⁵

El 1905 va intervenir en un homenatge realitzat al «Quijote» a la Reial Acadèmia. Va parlar-hi sobre *La Obra y Figura de D. Miguel de Cervantes*. Aquest exemple ens serveix per mostrar que la seva activitat no tan sols es va centrar en l'Obstetrícia.⁴

A ell li devem la publicació dels Anuaris de la Universitat de Barcelona que es van iniciar el 1905, amb participació als tres primers del mateix BONET. Això va permetre que la Universitat de Barcelona i la seva Càtedra es fessin conèixer fora d'Espanya. Es va aconseguir un intercanvi de publicacions i de cartes amb Universitats estrangeres.²

Tot resumint la seva obra podem concloure que va ser un brillant tocòleg, un bon pedagog —molt estimat pels seus alumnes—, creador d'una escola que va tenir a NUBIOLA com a digne successor. En la seva activitat científica destaquem els esforços que va fer per la lluita contra la infecció puerperal i la participació en d'altres camps diferents als de la seva especialitat. El seu treball en l'associació de metges i la defensa dels seus principis van ajudar-lo a agafar un gran prestigi dins de la classe mèdica barcelonina.

ACTIVITAT HUMANA I SOCIAL

En analitzar la seva personalitat és on podem veure l'aspecte senyorial i la brillantor que el van caracteritzar. La seva vida estava organitzada d'una manera molt metòdica: s'aixecava a les cinc del matí per preparar la seva lliçó; la seva dedicació a la Càtedra; el seu despatx; les visites; la vida de família; les entitats de les quals formava part; les seves afeccions... Tres eixos importants van marcar les vies per on va transcórrer la seva personalitat: la religiositat, la seva gran humanitat i l'afecció a la música, la devoció espiritual.

Era un home de convicció religiosa profunda. Catòlic convençut, que no tan sols coneixia perfectament les doctrines, sinó que era feliç complint-les. Aquestes virtuts es manifestaven en el seu tracte humà. Als seus alumnes els ensenyava inculcant-los el bon tracte a les malaltes. En les seves visites mèdiques eren freqüents frases com aquestes: «Vegin que és una dona que és pobra i està malalta», o bé «El metge, moltes vegades no pot guarir, ni tan sols alleujar, però pot sempre i deu consolar». Podem veure, doncs, que no tan sols tenia cura de la faceta científica del seu treball, sinó que a més valorava la cara humana de les malalties.²

En els casos de mort imminent, avisava la família perquè poguessin administrar al malalt els últims sacraments, feia companyia a la malalta i fins i tot hi havia casos en què la preparava personalment.

La caritat era una virtut que practicava amb gran freqüència. Visitava gratuïtament els malalts pobres i en alguns casos deixava sota el coixí del malalt una almoïna. Ell mateix va pagar un altar en una sala de l'Hospital.

La seva gran humanitat va quedar reflectida en el tracte als estudiants. Ell considerava que la seva tasca no era ser metge, sinó forjador de metges. Amb els seus estudiants tenia grans atencions, i es poden explicar nombroses anècdotes d'aquesta relació. Una d'elles ens explica que un estudiant havia de faltar a algunes classes per treballar i pagar-se els estudis, quan va saber-ho el Dr. BONET li va trobar feina d'ajudant seu a l'Hospital Clínic. A la mort de BONET, l'estudiant va poder comprovar que no li pagava els estudis l'Hospital sinó el mateix Doctor.²

En una ocasió BONET no va poder disposar del seu cotxe per anar a la Facultat de Medicina i va haver d'agafar el tramvia que passava per la Ronda Universitat. Quan va passar el cobrador va pagar el viatge de tres estudiants. Aquest fet es va comentar a l'Hospital, de manera que el nombre d'estudiants que viatjava en tramvia va augmentar i BONET els hi pagava el viatge. A partir d'aquell dia no va tornar a utilitzar el seu cotxe per anar a l'Hospital i aquell tramvia va rebre el nom de «tramvia dels estudiants».

En la seva època de Rector, en nombroses ocasions, havia impedit que els guardies de seguretat entressin al recinte universitari per perseguir els estudiants, parlava amb ells i aconseguia de restablir l'ordre. En aquestes situacions una gran multitud d'alumnes acompanyava el seu Rector camí de casa seva per demostrar-li la seva adhesió.

Mai va tenir problemes amb d'altres catedràtics; entre els seus amics hi havia els Drs. RECASENS, MORALES, ROBERT, CARDENAL, FARGAS, CARULLA, MASCARÓ, etc. La seva gran afecció va ser la música. Era un gran liceista, posseïa una llotja de propietat al segon pis, al qual hi anava amb gran puntualitat les nits que hi havia funció. El Liceu en aquella època representava el lloc de bon gust de Barcelona i era la fidel expressió del desenvolupament de la burgesia catalana. La majoria de les liceistes eren pacients seves. En els entreactes solia comentar: «L'actual generació liceista no té secrets per a mi, els he vist néixer a tots».

Era el tocòleg de moda de la societat barcelonina, ja que pel seu gran prestigi les dones volien ser ateses per ell.⁶

Va viure les èpoques dels grans triomfs i la terrible nit de novembre de 1893. Una bomba, reflex de l'activitat anarquista, va crear el pànic al Liceu. Un tros de metralla el va ferir al pols.

ACTIVITAT POLÍTICA

El seu pensament polític va estar marcat pel sentiment patriòtic. S'alegrava pels èxits d'Espanya en política exterior i lamentava profundament aquells fets que podien posar en dubte el seu prestigi. No obstant això, mai va desapropiar les ocasions i la posició que derivava dels seus càrrecs per treballar en bé de la Universitat, Barcelona i Catalunya. Va participar de l'esperit optimista català per beneficiar el desenvolupament industrial i cultural. Va creure que el desenvolupament econòmic de Catalunya era la base per preparar l'avenç d'Espanya, de la Universitat i de la seva especialitat.

Va intervenir en la gestió de nombroses empreses i va destacar en el món de les finances. Va ser conseller dels ferrocarrils de Medina-Orense-Vigo; Conseller de la Reial Companyia de Canalitzacions i Recs de l'Ebre; President del Banc de Préstec i Descomptes de Barcelona. Va formar part del Consell General de l'Exposició Universal de Barcelona del 1888 i es va encarregar de l'organització del Congrés de Ciències Mèdiques de Barcelona d'aquell mateix any.²

Va posseir nombrosos títols entre els quals cal destacar les Gran Creus d'Isabel la Catòlica i d'Alfons XII. El comte de Romanones, President del Consell de Ministres, era amic personal seu, i en les seves estades a Barcelona s'allotjava a casa del Dr. BONET. En un dels seus viatges li va comunicar que el Rei i el Govern volien concedir-li un títol nobiliari i que escollís el que més li agradés. Ell va escollir el més ínfim i que portés el seu cognom, BARÓ DE BONET.²

Va ser Degà de la Facultat de Medicina. El 1901 va ser nomenat Vice-Rector de la Universitat de Barcelona, de la qual era Rector GARRIGA-NOGUÉS; el 1905 va ser elegit Rector i per aquest motiu, Senador del Regne. En aquella època ser Rector era una situació tan inestable com els mateixos governs. En menys de dos anys van passar per Barcelona quatre Rectors: en JOSÉ R. DE LUANCO, en MANUEL GARRIGA-NOGUÉS, el Dr. RAFAEL RODRÍGUEZ MÉNDEZ i el Dr. JOAQUIM BONET I AMIGÓ. Els tres primers no van tenir, però, el temperament que el càrrec necessitava.

El primer era massa savi, el segon massa vell i el tercer massa metge. BONET va ser el que més va durar, ja que va morir quan encara tenia el càrrec el 1913. Encara que també era savi, vell i metge, a diferència dels seus tres predecessors, tenia un esperit subtil i un tracte de món exquisit que el lliberava de les bogeries dels savis, de les manies dels vells i de les obsessions dels metges. El coneixement físic que tenia de la societat, ja que havia vist néixer a aquesta societat estudiantil, li va proporcionar el coneixement de la societat neixent i va saber comprendre i solucionar la problemàtica estudiantil.⁶

Quan era Rector de la Universitat en GARRIGA-NOGUÉS, uns disturbis estudiantils van motivar que el Ministre d'Instrucció Pública enviés un telegrama al Rector, perquè deixés el seu càrrec al Vice-Rector i es restablís la situació, ordre que després va quedar sense efecte. El Rector es va dirigir als estudiants que li van tributar una gran ovació, i va pronunciar un discurs. BONET, situat al seu costat, a mesura que GARRIGA NOGUÉS s'anava exaltant, li anava cridant l'atenció tot donant-li petites estirades a l'americana que cada vegada s'anaven fent més fortes. En acabar el discurs el Rector tenia l'americana descosida i BONET li va dir: *Ho feia perquè frenés el seu entusiasme pronunciant frases tan fortes, ja que presumia que la seva destitució seria imminent.* GARRIGA-NOGUÉS va ser cessat i als

tres dies va prendre possessió del càrrec el Dr. RAFAEL RODRÍGUEZ MÉNDEZ.⁶

A conseqüència d'aquesta situació i de les característiques de la seva personalitat, que ja hem mencionat anteriorment, la seva època de Rector es va caracteritzar per la realització d'una sèrie de millores i de reformes de la Universitat, en tots els aspectes: convivència, materials, instal·lacions i culturals.

Va aconseguir la finalització dels disturbis estudiantils al llarg de dos cursos complets, i va evitar les absències temporals a les classes. Va crear un Negociat d'Informació Escolar amb la finalitat de comunicar als pares els progressos en els estudis dels seus fills. Aquesta idea no va tenir molt d'èxit malgrat la felicitació del Ministre d'Instrucció Pública.

Va promocionar l'ensenyament de llengües modernes organitzant cursos lliures. En el seu mandat va aconseguir la creació d'una Càtedra de Llengua Catalana.

La Reial Societat d'Història Natural i la Societat d'Astronomia de Barcelona es van integrar a la Universitat. Va aconseguir un nou edifici i el trasllat posterior de l'Escola Normal de Mestres. Es va canviar el mobiliari escolar, es va traslladar la Secretaria General a la zona on hi havia les habitacions privades del Rector. Es va crear un laboratori de Química General que es va construir en un dels patis. També es van construir els nous laboratoris de Cristal·lografia i Tècnica Microgràfica per a la Facultat de Ciències Naturals.³

En l'aspecte cultural, com ja hem assenyalat en un apartat anterior, el 1905 es van publicar els Anuaris de la Universitat de Barcelona amb la finalitat que la nostra Universitat es fes conèixer fora de les fronteres. Això va provocar un intercanvi cultural amb moltes universitats d'altres països.

La gran obra del BARÓ DE BONET va ser la inauguració d'una nova Facultat de Medicina i l'Hospital Clínic. L'antiga Facultat estava situada a l'edifici del Reial Col·legi de Cirurgia i les clíniques les cedia l'Hospital de la Santa Creu. El 1887 l'Ajuntament i la Diputació de Barcelona van adquirir els terrenys on més tard es construiria l'Hospital Clínic. El 1879 el claustre de la Facultat de Medicina de Barcelona va publicar un fullet on recollia un dictamen sobre la necessitat de la construcció d'ambdós edificis. El fullet el van signar els Professors CARLOS DE SILÓNIZ, JOAN GINÉS I PARTAGÀS, IGNACI VALENTÍ I VIVÓ i R. COLL I PUJOL. Els temes que van tractar van ser els següents: la necessitat de construir a Barcelona un Hospital Clínic; la necessitat d'un nou edifici destinat a Facultat de Medicina; el lloc i la relativa situació dels dos edificis; la seva extensió superficial i capacitat; la seva figura i distribució interior i indicacions sobre recursos amb els quals podria comptar-se per dur a terme el projecte.

El 1880 es va aprovar el projecte presentat per l'arquitecte en JOSEP DOMÈNECH I ESTOPÀ; però la primera pedra no es va col·locar fins el 25 de juny de 1895 (67).

El Dr. BONET, abans de ser Rector, ja va intervenir en l'aprovació dels plànols i va realitzar una sèrie de gestions a Madrid. Una vegada construït l'edifici va haver de negociar amb Madrid les assignacions econòmiques que li permetessin d'adquirir el material suficient i comptar amb el personal necessari.

El 2 d'octubre de 1906 es va inaugurar la nova Facultat. L'acte va ser presidit pel Rector, BARÓ DE BONET, que també tenia la representació del Ministre d'Instrucció Pública.

La tasca de construcció d'ambdós edificis va ser llarga i treballosa; van pas-

sar disset anys des de l'adquisició dels terrenys fins la col·locació de la primera pedra i onze anys més van durar les obres. En finalitzar aquesta obra, el BARÓ DE BONET s'hi va dedicar completament.

El dia 16 de setembre de 1913, als tres dies de la seva mort, al diari *La Tribuna* hi havia un article que deia: «El Claustro de la Facultad de Medicina, se propone erigir en el patio del Hospital Clínico, un monumento que perpetue la memoria del Dr. BONET al cual se le debe la construcción del Hospital Clínico».²

Aquest monument no s'ha realitzat, l'obra del BARÓ DE BONET que culminà amb la creació de l'Hospital no ha estat ben valorada. Els seus esforços, les seves il·lusions, en resum, la seva vida, sempre la va dedicar al servei de totes les empreses on va intervenir: a la Facultat com a Catedràtic i a la Universitat com a Rector. Les seves accions van estar marcades per la dignitat i la brillantor.

El Dr. CONILL MONTOBBIO en un escrit *In Memoriam* ens indica: «Si la gratitud fos una virtut tan sols normal entre els homes, el Baró de Bonet tindria una estàtua a l'atri de la Facultat de Medicina. Barcelona està en deute amb BONET».¹ Aquest deute ens ha de fer reflexionar i valorar aquest home cabdal de l'Obstetrícia catalana.

BIBLIOGRAFIA

1. CONILL SERRA, V.: *Prof. Joaquim BONET I AMIGÓ. Esbós biogràfic d'un Acadèmic President (1852-1913)*. Sessió pública. Real Academia de Medicina de Barcelona. 22-VI-1982.
2. AMIGÓ DE BONET, N.: *El BARÓN DE BONET*. En: «Homenagem à Escola Ginecológica Obstétrica da Universidade de Barcelona». Separata de Acta Gynecológica et Obstétrica Hispano-Lusitana. 1958.
3. Archivo de la Universidad de Barcelona. Dossier BONET I AMIGÓ.
4. MONTSERRAT, S.; CARRERAS, M.: *Historia de la Real Academia de Medicina de Barcelona*. Imp. Socitra. Barcelona, 1954.
5. CALBET, J. M.; CORBELLA, J.: *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*. Vol. 1. En: III Congrés d'Història de Medicina Catalana. Lleida, 1981.
6. NADAL FERRER, J. M.: *Memòries d'un estudiant barceloní*. En: Cromos de la vida vuitcentista. Ed. Dalmau i Jover. Barcelona, 1952.
7. FERRER, D.: *Dictamen solicitando la erección de los actuales edificios de la Facultad de Medicina y Hospital Clínico de Barcelona*. En: II Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana. Llibre d'actes. Vol. 1. Barcelona, 1975.

11

LA INFLUÈNCIA DE LA GINECOLOGIA CATALANA A ESPANYA

El paper de Sebastià Recasens

JOSEP M. BOGUÑÀ I PONSÀ *

Mentre que els homes de la primera generació, FARGAS i BONET, van aconseguir grans avenços en el camp científic i social de llur especialitat, els de la segona generació van passar pràcticament desapercebuts a Catalunya. No per això, hem de desmereixer el seu valor científic que va ser notable. Els seus representants van ser SEBASTIÀ RECASENS i GIROL i MATEO BONAFORTE NOGUÈS (pàg. Xx). SEBASTIÀ RECASENS, d'origen català, era deixeble de dos grans mestres: FARGAS i CARDENAL. Va dur a terme tota la seva tasca, que va ser molt brillant, a Madrid, on va crear una escola que es va estendre per la resta d'Espanya i per la qual cosa podem dir que la Ginecologia madrilenya va tenir el seu origen —de manera directa o indirecta— a Catalunya i concretament amb FARGAS.¹ El segon representant d'aquesta generació, BONAFONTE, era d'origen aragonès i va arribar a Barcelona provinent de Sevilla. No es pot discutir el seu nivell intel·lectual, però el seu fort caràcter va marcar totes les seves actuacions.

Aquesta segona generació va ser de transició o d'enllaç entre la primera i la tercera. Ja que van ser aquests darrers els veritables hereus de FARGAS i de BONET, els que van seguir la seva obra i van saber mantenir el mateix esperit.

És important de destacar com RECASENS i BONAFONTE van arribar a les seves respectives càtedres. Va ser d'una manera molt similar. Es diu que en aquella època, a principis de segle, es podia aconseguir una càtedra tenint coneixements d'alemany.² No obstant això no hem pogut demostrar-ho.

En RECASENS després d'ocupar una plaça de pediatre a l'Hospital de Nens Pobres de Barcelona,³ es va presentar a les oposicions de la Càtedra d'Anatomia topogràfica i Operacions de Madrid el 1898, en les quals va fracassar. Posteriorment, el 1902 en quedar vacant la plaça de Ginecologia de Madrid la va guanyar per oposició (fig. 34).

BONAFONTE, mitjançant la via de Metge titular i de Director de Manicomi, va guanyar per oposició el 1905 la Càtedra de Ginecologia de Saragossa. Poc

* De la Tesi Doctoral: *El floriment de l'Obstetrícia i Ginecologia a Catalunya* (1987).

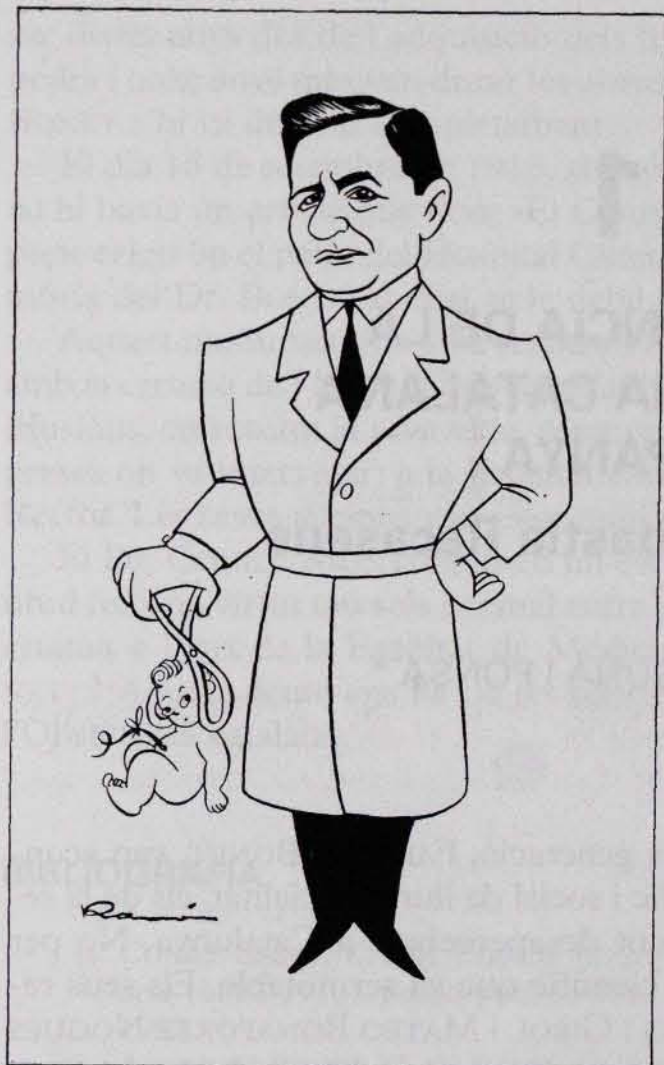

FIG. 34. SEBASTIÀ RECASENS.
Caricatura.

temps després la va canviar per la de Sevilla on va ser-hi fins el 1913. Després de la mort de BONET, va tornar a canviar la seva càtedra sevillana per la barcelonina, i el 1916, mort FARGAS, va passar a ocupar la càtedra de Ginecologia (fig 35). D'aquesta manera va deixar neta la Càtedra d'Obstetrícia perquè es pogués oposar i la va guanyar PERE NUBIOLA, veritable hereu i successor de Bonet.

S'explica de BONAFONTE que en acomiadar-se dels seus companys de claustre, a Sevilla, els digué: «Adiós, señores, me voy a Europa».

Podem veure doncs, que el mitjà pel qual van accedir a les càtedres aquests personatges va ser completament diferent de com ho van fer FARGAS i BONET.

SEBASTIÀ RECASENS I GIROL: HISTÒRIA D'UN GRAN MESTRE

Si volem resumir en poques paraules l'obra de RECASENS, seguint el pensament de LAIN ENTRALGO,⁴ hauríem de dir que va fer ciència vivint problemes i intentant de trobar les solucions adequades. Per a ell la ciència no era un fi, sinó que era un mitjà. El seu origen era català, però va realitzar tota la seva tasca a Madrid, va dur a terme una gran dedicació professional i universitària amb gran repercussió, no tan sols a Espanya, sinó també a Europa i a Amèrica.

Va néixer a Figueres el 15 d'abril de 1863; el seu llinatge era plenament català, així com els seus trets físics: alt, robust, de gran vitalitat i acció que li permetia una gran capacitat de treball. Era molt exigent amb ell mateix i amb els qui tenia al seu voltant. No era gaire expressiu en els seus afectes però sí molt sincer en els sentiments d'amistat i de gratitud.

FIG. 35. MATEO BONAFONTE NOGÚES.

Va estudiar a Barcelona. Va ser alumne intern de l'Hospital de la Santa Creu, on va poder treballar i ajudar el seu primer mestre, el qual el va influir en l'estudi de l'especialitat, el Dr. FARGAS. Es va llicenciar el 1883 i el 1885 es va doctorar a Madrid. La seva tesi es titulava *De la acció fisiològica de la digital y su empleo en las afecciones del corazón*. Aquell mateix any va guanyar per oposició la plaça de metge de la Beneficència de Girona. El 1884 va ser nomenat metge auxiliar de l'Hospital del Sagrat Cor de Barcelona. Aquí hi va conèixer el seu segon mestre, el Dr. CARDENAL (fig. 36). El 1886 va obtenir un lloc de metge auxiliar de l'Hospital de Nens Pobres de Barcelona, dirigit pel Dr. VIDAL SOLARES. També va ser President de l'Acadèmia Mèdico-Farmacèutica de Barcelona fins el 1899, el seu discurs inaugural va tractar sobre Cirugia del corazón.⁵

El 1902, en plena maduresa i com ja hem mencionat anteriorment, va guanyar la Càtedra d'Obstetrícia i Ginecologia de Madrid. El 1916 va ser nomenat Degà de la Facultat de Medicina de Madrid i el 1928 President de la Reial Acadèmia de Medicina de Madrid, en la qual havia ingressat el 1907. El 1930 va passar a ocupar el càrrec de Director de l'Escola de Llevadores de Santa Cristina. Va morir a Madrid el 4 d'agost de 1933.

Va ser el ginecòleg de més renom de l'aristocràcia madrilenya. Va assistir els parts de la Reina Victòria Eugènia, esposa d'Alfons XIII. El seu sentiment sempre va ser monàrquic i va gaudir del suport del rei per a la realització del Projecte de la Ciutat Universitària. D'aquesta manera va poder veure complertes les seves dues grans il·lusions com a universitari: millorar l'ensenyament de la Medicina i la creació de la ciutat universitària de Madrid.⁶ Aquests fets ens recorden, d'alguna manera, la tasca realitzada pel seu mestre FARGAS.

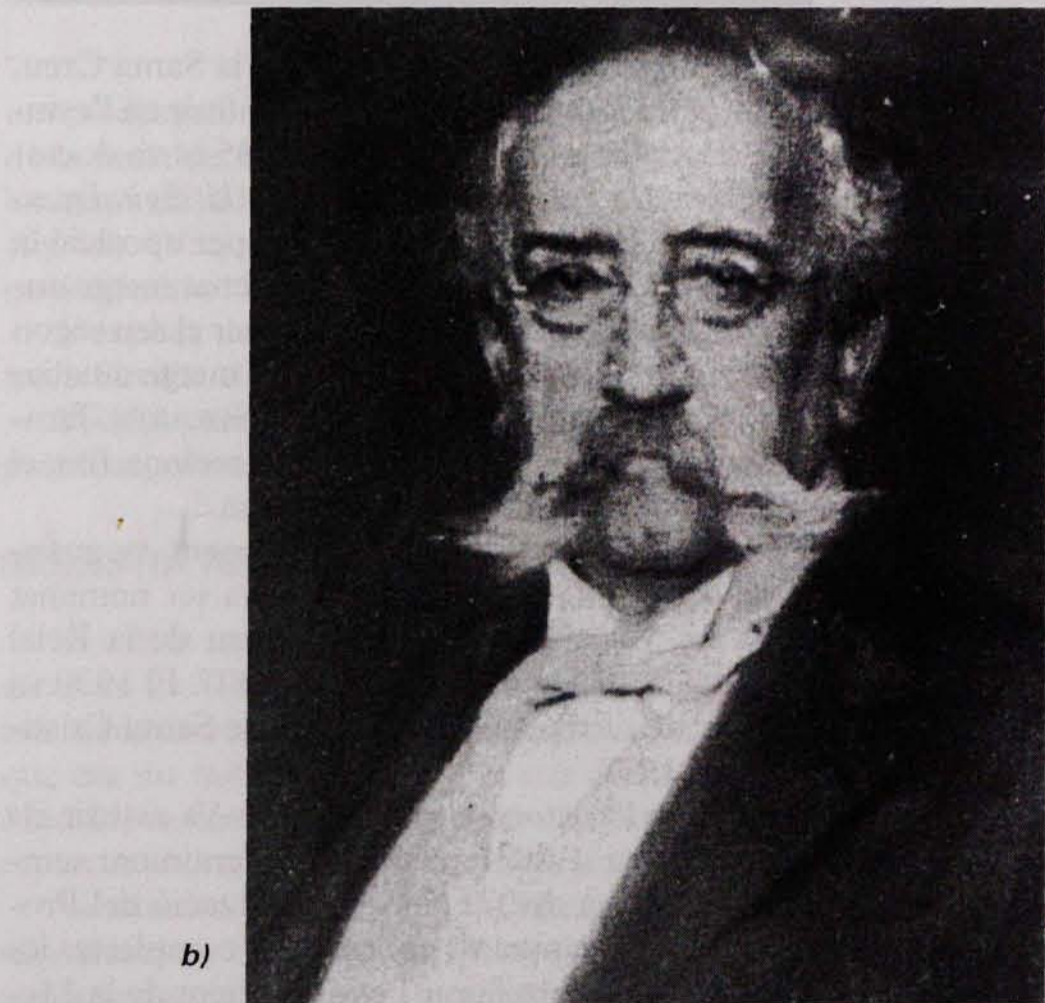
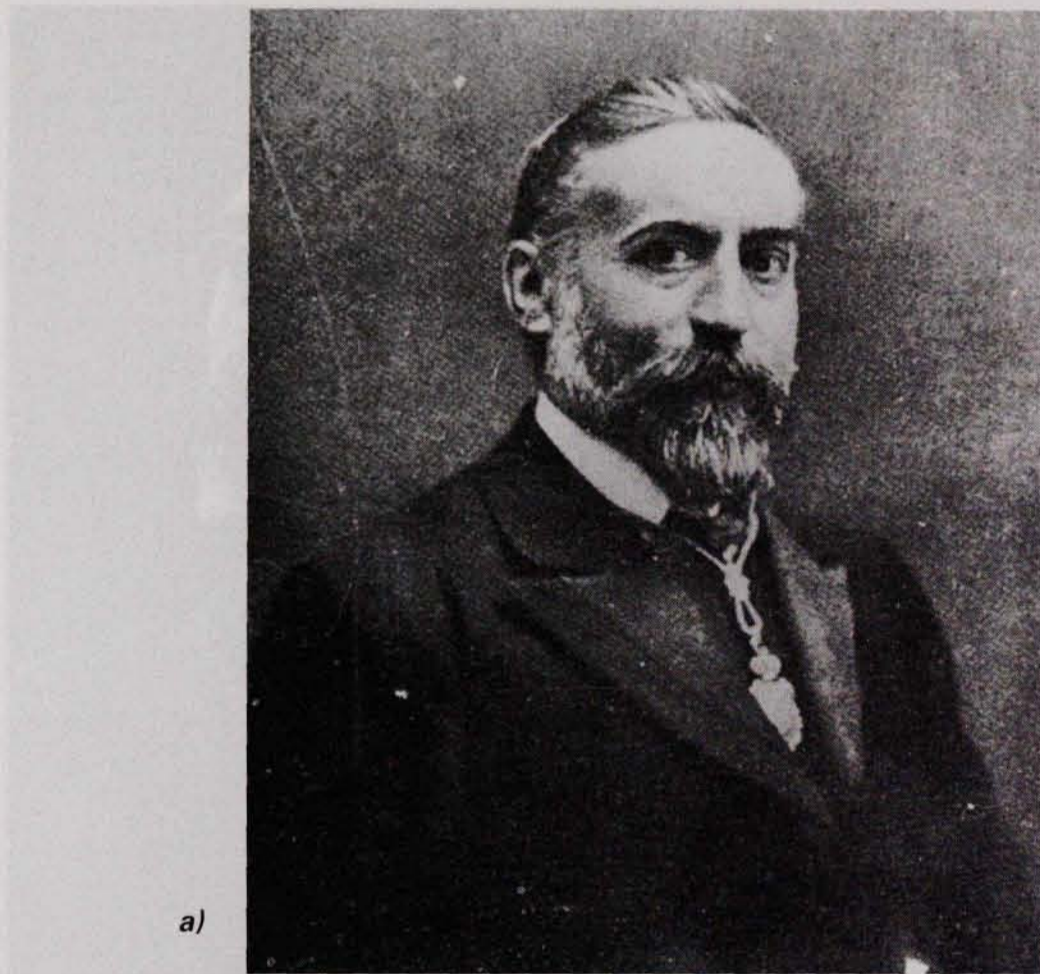

FIG. 36. Els dos mestres de SEBASTIÀ RECASENS: a) MIQUEL A. FARGAS i b) SALVADOR CARDENAL I FERNÁNDEZ.

La seva activitat científica va ser molt nombrosa, i ens és impossible de ressenyar-la tota. Com a Professor d'Obstetrícia i Ginecologia, destaquen els seus tractats sobre l'especialitat, que juntament amb els d'en FARGAS van constituir els únics llibres de text espanyols de l'època. Tenim les *Lecciones de Ginecologia I* (Barcelona, 1900), *Lecciones de Ginecologia II* (Barcelona, 1906), *Lecciones clínicas de Ginecología de la Facultad de Medicina de Madrid*, curs 1911-1912 (Madrid, 1912), *Tratado de Obstetricia* (3a Edició, Barcelona 1916) i *Tratado de Ginecología* (Madrid, 1918).

Va col·laborar en revistes nacionals i estrangeres per facilitar la divulgació de l'especialitat. Cal destacar-ne *Archivos de Ginecopatia, Obstetricia y Pediatría*, la *Gaceta Sanitaria de Barcelona*, *Monatsschrift für Geburtshilfe und Gynäkologie* i *Archives mensuelles d'Obstétrique et Gynécologie*.

Va fomentar l'estudi de l'Obstetrícia d'una manera més científica. En aquest aspecte destaquem una sèrie d'articles: *Ventajas del éter sobre el cloroformo como anestésico general*, *Qualques consideratons obstétriques basées sur l'examen d'une coupe sagital practiquée a une primipare morte en pleine periode d'expulsion* (Madrid, 1906), *La pituitaria como medio para determinar el parto prematuro artificial* (Madrid, 1913).

Va crear una escola quirúrgica molt important. La seva tècnica la va aprendre al costat del Dr. CARDENAL. Com a resultat de l'estada que va fer amb el seu mestre va escriure un llibre: *Tratado de Cirugía de la Infancia* (Barcelona, 1901).

Va promoure l'estudi de l'anatomia patològica i les investigacions hormonals en les ginecopaties. Va publicar *La hormonoorganoterapia en el tratamiento de algunas ginecopatías*.

La seva aportació principal la va fer conjuntament amb el Dr. VÍCTOR CONILL MONTOBBIO, junt amb el qual va introduir la radioteràpia a Espanya. Ambdós van realitzar una sèrie de publicacions: *Radioterapia profunda y radiumterapia en Ginecología* (Barcelona, 1918) i *Fisioterapia ginecológica* (Barcelona, 1922). Personalment va publicar nombroses obres sobre les característiques físiques de les radiacions, els resultats que en va obtenir i les indicacions que ell feia en les neoplàsies ginecològiques. Com exemple de claredat i senzillesa en l'exposició, destaquem un article publicat a la *Revista Española de Obstetricia y Ginecología* sobre *Radium y Mesotoriumterapia*.⁷

BIBLIOGRAFIA

1. BOTELLA LLUSIA, J.: *La ginecología de Catalunya vista por un madrileño*. En: II Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana. Llibre d'actes. Vol I. Barcelona, 1975.
2. USANDIZAGA, M.: *La ginecología española en el siglo actual*. Acta Gynaecológica et Obstétrica Hispano Lusitana. 6 (7), 337, 1958.
3. ÁLVAREZ SIERRA, J.: *Historia de la Cirugía Española*. Ed. Diana, Madrid, 1961.
4. LAIN ENTRALGO, P.: *La Universidad. El intelectual*. Ed. Europa. Madrid, 1950.
5. CALBET, J. M.^a; CORBELLÀ, J.: *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*. Vol. III. En: III Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Lleida, 1981.
6. GARCÍA ORCOYEN, J.: *Una época de la ginecología española*. SEBASTIÁN RECASENS. Archivos Médico-Biográficos. Doctorado Médico. N.º 7, 1951.
7. RECASENS, S.: *Radium y Mesotoriumterapia*. Revista Española de Obstetricia y Ginecología. Madrid, 1917.

La seva participació en el desenvolupament de les activitats de recerca i docència de la Universitat de València, així com la seva contribució a la cultura científica i a la divulgació de la ciència.

La seva participació en el desenvolupament de les activitats de recerca i docència de la Universitat de València, així com la seva contribució a la cultura científica i a la divulgació de la ciència.

La seva participació en el desenvolupament de les activitats de recerca i docència de la Universitat de València, així com la seva contribució a la cultura científica i a la divulgació de la ciència.

La seva participació en el desenvolupament de les activitats de recerca i docència de la Universitat de València, així com la seva contribució a la cultura científica i a la divulgació de la ciència.

BIBLIOGRAFIA

1. Botella, J. (1975). *La psicología de la personalidad*. Valencia: Editorial Castalia.
2. Botella, J. (1978). *La psicología de la personalidad*. Valencia: Editorial Castalia.
3. Botella, J. (1980). *La psicología de la personalidad*. Valencia: Editorial Castalia.
4. Botella, J. (1982). *La psicología de la personalidad*. Valencia: Editorial Castalia.
5. Botella, J. (1984). *La psicología de la personalidad*. Valencia: Editorial Castalia.
6. Botella, J. (1986). *La psicología de la personalidad*. Valencia: Editorial Castalia.
7. Botella, J. (1988). *La psicología de la personalidad*. Valencia: Editorial Castalia.
8. Botella, J. (1990). *La psicología de la personalidad*. Valencia: Editorial Castalia.